

Rett og rimelig / Oikein ja kohtuullista?

Leena Rossi

Marjut Anttonen 2010. Menetetty koulunkäynti: Norjan valtion hyvitykset saamelaisille ja kveeneille. Turku: Siirtolaisuusinstituutti. 141 s.

Monet vähemmistöt, joiden on luultu jo sulautuneen pääväestöön, ovat alkaneet 1970- ja 1980-luvuilta lähtien pohdiskella asemaansa ja historiaansa sekä itseensä kohdistettuja sulauttamistoimia. Vähemmistöjen saama välistä kiusallinenkin huomio on kolkuttanut pääväestön omaatuntoa niin, että 2000-luvulla eräiden maiden hallitukset ovat jopa pyytäneet anteeksi vähemmistöiltään menneisyyden tapahtumia ja huonoa kohtelua. Poliittisten anteeksipyyntöjen lisäksi on puhuttu myös hyvityksistä ja korvauksista.

Dosentti Marjut Anttonen on hyvitys- ja korvausasioista kiinnostuneena kohdistanut katseensa Norjaan, jonka vähemmistökysymyksiä hän on pitkään seurannut. Hänen kohteenaan on ollut erityisesti Ruijan suomalaislähtöinen väestö, johon liittyviä kysymyksiä hän on tarkastellut väitöskirjassaan *Etnopolitiikka Ruijassa: Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla* (1999). Vasta ilmestyneessä tutkimuksessaan *Menetetty koulunkäynti: Norjan valtion hyvitykset saamelaisille ja kveeneille* (2010) Anttonen laajentaa tarkastelunsa myös saamelaisiin, jotka ovat saaneet Norjassa alkuperäiskansan statuksen 1990. Hän on kirjoittanut julkaisun kasvatustieteen pro gradu -tutkielmansa (2009) pohjalta. Hän on voinut hyödyntää tietämystään monikulttuurisuuskysymyksistä myös työskennellessään muun muassa Siirtolaisuusinstituutissa, Åbo Akademiassa ja Turun yliopistossa.

Anttonen tutkii menetetyistä tai puutteellisesta koulunkäynnistä maksettuja korvauksia pohjoismaisen hyvinvointivaltion kontekstissa ja kalottialueen vähemmistökysymyksenä, joka kytkeytyy kansallisvaltioiden historialliseen kehitykseen ja koulutushankkeisiin. Hän jäljittää niitä poliittisia prosesseja, joiden tuloksena saamelaisille ja kveeneille päätettiin maksaa korvausta puutteellisesta koulunkäynnistä, sekä analysoi korvauksista käytyä kes-

kustelua. Hän selvittää, ketkä olivat korvauksiin oikeutettuja, miten menetykset mitataan ja miten hakijat perustelevat vaatimuksensa. Lopuksi hän pohtii, mistä hyvityksissä on kysymys ja miten hyvitykset liittyvät norjalaisten historialliseen syällisyyteen ja epäoikeudenmukaisuuteen.

Heti kirjan alussa on hyödyllistä taustatietoa Norjan kansallisista vähemmistöistä. Näihin kuuluu noin 2 000 juutalaista, muutama sata kiertolaista ja romanikansaa, 10 000–15 000 kveenä, useita satoja metsäsuomalaisia sekä 300–400 romania. Lisäksi saamelaisia on 50 000–65 000. Kveenejä ja saamelaisia on siis yhteensä 60 000–80 000. Luvut ovat arvioita, sillä Norjan laki ei salli väestön rekisteröintiä etnisyyden mukaan.

Koulunkäyntikorvausten historiallinen tausta

Jotta 2000-luvun korvauspäätökset avautuisivat, Anttonen esittelee kirjansa ensimmäisessä osassa Norjan pohjoisten vähemmistöjen koulunkäynnin taustaa. Saamelaiset olivat kulkeutuneet Ruijassa ikimuistoisista ajoista asti, mutta heidän vapaa liikkumisensa tyrehtyi lähinnä Venäjän hallinnon määräyksiin 1800-luvun puolivälissä. Suomenkielisten, kveeneiksikin sanottujen uudisasukkaiden muutto alkoi jo 1800-luvulla, ja heidän määränsä ehti kasvaa 6000–7 000:een ennen kuin muutto loppui. Tähän vaikutti se, että vuodesta 1895 lähtien Norjan kansalaisuuden saamiseksi oli osattava puhua, lukea ja kirjoittaa norjaa. Tämän ohella ulkomaalaisten maanomistusta ja kalastusoikeuksia rajoitettiin. Alue houkutteli vielä vähemmän Norjan irtauduttua Ruotsista 1905. Vasta itsenäistynyt maa pyrki entistä pontevammin norjaa puhuvien norjalaisten valtioon, jonka kansalliseen ideologiaan saame ja suomi kulttuureineen eivät sopineet.

Vielä 1800-luvun alussa vähemmistökieliä oli suvaittu ja vuosisadan puolivälissäkin oli käytetty kaksikielisiä (norja-saame, norja-suomi) oppikirjoja. Mutta asenne muuttui, ja norjalaistaminen alkoi toden teolla 1860-luvulla jatkuen toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. 1900-luvulla kansanopetuksessa luovuttiin vähemmistökielistä ja harvaan asutuilla seuduilla opetus keskitettiin asuntolakouluihin. Viranomaisten ajatus oli, että suomi ja saame haittasivat norjan oppimista, ja tämän käsityksen omaksui moni vähemmistön edustajakin.

Norjalaistamistoimia on selitetty yksikielisen kansallisvaltion ajatuksella ja turvallisuuspolitiikalla, mutta Norjan kielen opettamista kouluissa on tuskin kukaan kyseenalaistanut. Jälkeenpäin on kritikoitu sitä, ettei saamelaisille ja suomalaisille ole annettu mahdollisuutta oppia lukemaan ja kirjoittamaan omalla kielellään. Nykyisin vastaava kieliongelma on ratkaistava jokaisessa maahanmuuttajia vastaanottavassa maassa, myös Suomessa. Toisen maailmansodan aikainen saksalais miehitys merkitsi Pohjois-Norjassa koulujen ottamista sotilaskäyttöön, mikä teki monen – myös norjankielisen – lapsen koulunkäynnistä satunnaista. Puutteellisen koulunkäynnin takia kaikki eivät oppineet lainkaan lukemaan ja kirjoittamaan, toisten taidot jäivät alakoululaisen tasolle. Vähänsäkin koulunkäyntiin liittyi monia syrjäytymisen ja epäonnistumisen kokemuksia. Moni ennen vuotta 1936 syntynyt saamelais- ja kveenilapsi ajautui koulutukselliseen alaluokkaan, kun kaikille tarkoitettu oikeus jäi saamatta.

Koulutilanne huonontui entisestään, kun saksalaiset Norjasta lähtiessään (1945) polttivat useimmat internaattikoulut, joita he olivat pitäneet hallussaan. Niiden tilalle rakennettiin parakkikouluja ja jopa uusia asuntolakouluja. Vuoden 1970 tienoilla olot alkoivat muuttua, kun oppilaat vähenivät ja kulkuyhteydet paranivat niin, että oppilaat pystyivät käymään koulua kotoaan. Silti vielä 1989 Ruijassa toimi neljä valtion asuntolakoulua.

Vaikka norjalaistamisohjeet olivat virallisesti voimassa vuoteen 1959 asti, rajusta norjalais-
tamisesta luovuttiin, ja vähemmistöjen asema koheni vähitellen.

Pohjoisen vähemmistöistä saamelaiset heräsivät toimimaan ennen kuin kveenit. He saivat myös enemmän huomiota osakseen sekä kansainvälistä tukea vaatimuksilleen. Saamen kielen asema nousi esille 1947 alkaneen koulu-uudistuksen myötä: oppikirjojen laatimista ja opettajakoulutusta alettiin kiirehtiä. Myös vuodesta 1948 lähtien perustetut saamelaisyhdistykset ajoivat jäsenistönsä asiaa. Kieliongelmaa ratkomaan perustettiin komitea (miet. 1956), ja se pyrki pysäyttämään vähemmistön sulauttaminen. Vähitellen saamen kieli sai yhä vankemman jalansijan kouluissa. Lukuvuonna 1967–68 annettiin ensi kerran saamenkielistä opetusta, ja vuonna 1976 alkoi opetuksen määrätietoinen kehittäminen. 1980-luvulla tähdättiin koko peruskoulun jatkuvaan saamenkieliseen opetukseen. Kaksikielisyysdestä tuli virallinen tavoite. Vuonna 1992 norjasta ja saamesta tuli yhdenvertaisia käytännössä ja 1997 tasavertaisia myös koulussa.

Kveeniväestökin heräsi yhteistoimintaan 1970-luvun taitteessa, yhteiskunnallisesti se alkoi näkyä ja kuulua vielä myöhemmin. Tässä toiminnassa oman panoksensa antoivat 1960- ja 1970-luvun siirtolaiset. Vähitellen kveenienkin asema alkoi parantua: vuonna 1969 suomesta tuli peruskoulun vaihtoehtoinen kieli; suomen opetus alkoi Tromssan yliopistossa 1977 ja Finnmarkun korkeakoulussa 1978. Suomi saatiin 1996 eräisiin kouluihin toiseksi kieleksi. 1999 Norjan valtio nimesi suomalaistaustaisen väestön virallisesti kveeneiksi ja antoi heille kansallisen vähemmistön aseman; 2005 se nimesi heidän kielensä kveenin kieleksi. Tromssan yliopisto aloitti kveenin kielen ja kulttuurin verkko-opinnot 2006.

Kysymys koulunkäyntikorvauksista 2000-luvulla

Anttonen paneutuu koulunkäyntikorvauskysymyksiin kirjansa toisessa osassa virallisten asiakirjojen avulla. Norjan kielen taitonsa ansiosta hän hyödyntää vaivattomasti ministeriöiden asiakirjoja, komiteamietintöjä ja suurkäräjakeskusteluja sekä sanomalehti- ja internetkirjoituksia, joista hän poimii osuvia kommentteja.

Koulunkäyntikorvausten hakeminen on jatkoa rahvaan ikivanhalle tavalle "käydä kuninkaissa", jos se koki tulleen kaltoin kohdelluksi. Vuodesta 1814 lähtien valitukset osoitettiin suurkäräjille. Vuosien mittaan valitettiin muun muassa sotien aiheuttamista menetyksistä, pakkosteriloinneista ja lobotomioista. 1980-luvulla menetetty koulunkäynti nousi ajankohtaiseksi. Saamelaisyhdistykset tekivät siitä kollektiivisia valituksia 1990-luvulla, ja muutkin ryhmät alkoivat valittaa asiasta 2000-luvulla. Valtiovalta hylkäsi saamelaisten yhteisvalitukset, mutta perusti sen sijaan Saamen kansan rahaston kollektiivisena hyvityksenä. Se alkoi kuitenkin kartoittaa menetyksiä. Korvaukseksi ehdotettiin koulutusta, eläketukea tai kertamaksua.

Saamelaisille ja kveeneille maksetut korvaukset ovat siis osa suurempaa järjestelmää, jolla pyritään hyvittämään poliittisesti, moraalisesti ja taloudellisesti erilaisten ihmisryhmien epäsuotuisa kohtelu. Myös norjalaiset sotilaiset (saksalaisten sotilaiden ja norjalais-
ten naisten lapset), kiertolaiset ja lastenkotilapset ovat joissakin tapauksissa olleet oikeutettuja hyvityskorvauksiin. Vuosien mittaan kirjavaksi muodostunut järjestelmä yhtenäistettiin lopulta. Korvauksia haluttiin maksaa vain niille, joita oli kohdeltu epäoikeudenmukaisesti ja jotka olivat viranomaisten harjoittaman politiikan vuoksi joutuneet epäedulliseen asemaan.

Norja oli ottanut jo YK:n ihmisoikeusjulistuksen (1948) vakavammin kuin muut Pohjoismaat, ja kun eri maat alkoivat pyytää vähemmistöiltään anteeksi historiallisia tapahtu-

mia, Norja havahtui 2000-luvun taitteessa tekemään tiliä menneisyytensä kanssa. Selvitysten jälkeen vuoden 2005 suurkäräjät päätti, että toisen maailmansodan aikana puutteelliseksi jääneestä koulunkäynnistä on oikeus saada hyvitystä, jos hakijan kohtalo on ollut erityisen kova. Tämä tarkoittaa, että korvausta maksetaan saamea tai suomea äidinkielenään puhuville, jotka eivät ole koulun aloittaessaan osanneet norjaa ja joiden koulunkäynnistä on jäänyt puuttumaan vähintään 1,5 vuotta eli henkilö on ehtinyt käydä koulua alle 5,5 vuotta. Hyvityskorvausten hakeminen tehtiin helpoksi, ja esitteitä (joita on työn liitteenä) oli saatavilla saamen-, suomen-, kveenin- ja norjankielellä. Vuosina 2006–2009 saapui lähes 12 000 hakemusta, joista puolet sai korvausta. Vain pieni osa oli koulunkäyntikorvauksia. Suomalaistaustaisilta ja saamelaisilta tuli noin 1 200 hakemusta, ja lähes tuhat hakijaa sai korvauksena vakiosumman 70 000 kruunua eli reilusti alle 10 000 €.

Olellaisen metodologisen lisän tutkimukseensa Anttonen antaa analysoimalla hyvityskorvauksista käytyä suurkäräjakeskustelua. Hän selvittää diskurssianalyysin avulla puheenvuorojen rakennetta ja osoittaa, että kansanedustajien puheet ovat oma lajityyppinsä, genrensä: institutionalisoitua, säännönmukaista hallinnon ja politiikan kielenkäyttöä. Puheenvuorot ovat lyhyitä, tiiviitä ja muodollisia; niissä on sekä hyvinvointivaltio- että oikeudenmukaisuusdiskurssia. Nämä taas sisältävät demokratia-, vastuu- ja velvollisuus-, syyllisyys-, uhri- sekä anteeksipyyntöpuhetta, jotka vielä kietoutuvat toisiinsa. Muutamilla osuvilla lainauksilla Anttonen havainnollistaa eri puhetyyppejä ja näiden yhteen kietoutumista. Hän valaisee hyvin niitä erilaisia merkityksiä, joita analyysimenetelmä on avannut hänelle monen lukukerran jälkeen – toinen tutkija päätyisi kuitenkin eri tulkintaan.

Sotalapsista ja kiertolaisista puhuttiin eniten ja voimakkaimmin tunteisiin vedoten. Odotetusti saamelaiset ja kveenit jäivät taustalle, sillä heidän koulunkäyntikorvauksensa ovat vain sivujuonne Norjan hyvityskorvausjärjestelyissä. Heidät oli kuitenkin poliittisesti korrekta mainita.

Anteeksipyyntöjä ja korvauksia

Kirjan viimeisessä alaluvussa "Koulunkäyntikorvausten pohdintaa" tekijä muodostaa kokonaiskuvaa korvauskeskustelussa risteävistä teemoista. Hän panee lukijan miettimään kysymyksiä, joita moni tutkija ja kirjoittaja on pohtinut. Mitä hyvitys, korvaus ja anteeksipyyntö oikein merkitsevät? Selvittääkö valtio niillä välinsä menneisyyden tapahtumien kanssa? Entä miten suhtautuvat kristillinen kirkko ja muut uskonnolliset yhteisöt? Haluavatko valtanpitäjät vain välttää itseensä kohdistuvan kritiikin ja väistää ajankohtaisten ongelmien ratkomista? Ovatko pahoittelut ja anteeksipyyntöt ontoa retoriikkaa? Mikä on nykypolven vastuu menneiden sukupolvien teoista? Olemmeko mekin syyllisiä?

On selvää, että hyvitykset ovat vain symbolisia; rahalla ei voi korvata luku- ja kirjoitustaidon puuttumista. Mutta yhdessä anteeksipyyntöjen kanssa ne voivat antaa toivoa paremmasta maailmasta ja olla alku väestöryhmien hedelmälliselle kanssakäymiselle. Silti vähemmistöillä ja alkuperäiskansoilla on oikeus niiden omasta näkökulmasta kirjoitettuihin historioihin, joita onkin jo alettu kirjoittaa.

Kysyessään Anttonen kirjan esipuheessa "[o]lisiko meilläkin hyvityskeskustelun paikka?" Siirtolaisuusinstituutin johtaja Ismo Söderling tietää, että vastaus on myönteinen, ja tämän tajuaa lukijakin varsin pian. Kaikkialla maailmassa keskustelut ja vaatimukset anteeksipyyntöistä varmasti jatkuvat, sillä uusia potentiaalisia sorrettuja ryhmiä löytyy. Mutta miten keskustelu etenee, sitä emme tiedä, eivätkä ratkaisut löydy helposti, kun eri ryhmät kilpailevat rajallisista resursseista. Meillä Suomessakin saadaan nähdä, tulevatko maahanmuuttajataustaiset henkilöt vaatimaan hyvitystä siitä, että he eivät ole oppineet kun-

nolla suomea eivätkä äidinkieltään. Jos näin käy, silloin joutuvat puntariin nykyiset kasvat-
tus- ja koulutustoimenpiteet, joiden tarkoitettuja ja tarkoittamattomia seurauksia emme ole
osanneet ennakoida. Saamelaiden ja romanien menetysten hyvittäminen lienee ratkaistava
vielä sitä ennen.

* * *

Marjut Anttosen *Menetetty koulunkäynti* on saanut kanteensa graafikko Mirja Anttosen –
liekö tutkijan sukua – tekemän nostalgisen kuvan mustine liitutauluineen ja kaunokir-
joitettuine otsikoineen. Taulun oranssinruskeat kehykset ja heleän vihreä tausta antavat
ripauksen toivoa oikeudenmukaisemmasta tulevaisuudesta. Julkaisun kömpelö ja van-
hahtava taitto vastanee Siirtolaisuusinstituutin raportti-sarjan nykyistä taittoa, jota voisi
muokata houkuttelevammaksi.

Jokaisesta kirjasta löytyy pieniä puutteita: muutamasta taulukosta puuttuvat summat;
kartta auttaisi lukijaa paikantamaan niin ihmisiä kuin tapahtumiakin ja valokuvia aiheesta
olisi varmasti löytynyt. Ehkä tässäkin on "säästetty"?

Anttonen kirjoittaa helposti avautuvia virkkeitä, vaikka joutuu käyttämään lakitekstien
ja viranomaiskielen pitkiä ja hankalia ilmaisuja. Tekstiä on ilo lukea. Tutkimuksen kielestä
sekä hallitusta rakenteesta ja metodologiasta voisivat ottaa oppia niin kasvatustieteilijät
kuin etnologit ja kulttuurihistorioitsijatkin.

Julkaisu löytyy myös verkosta:

http://www.migrationinstitute.fi/pdf/A33_2010_Menetetty_koulunkaynti.pdf

Leena Rossi on kulttuurihistorian tutkija Turun yliopistossa.